

ARTUR HAMRYSZCZAK* – LUBLIN

[Recenzja]: *Archiwa polskie i sowieckie w realiach systemu komunistycznego*, red. Janusz Łosowski, Mirosław Szumiło, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2021, ss. 352, ISBN 978-83-8229-219-0

Publikacja stanowi pokłosie międzynarodowej konferencji naukowej *Archiwa w państwach totalitarnych w Europie Środkowej i Wschodniej*, która odbyła się w Lublinie i Sandomierzu w dniach 5-7 września 2018 roku. Wzięli w niej udział liczni badacze ze wspomnianej części Europy¹, którzy pochyliли się nad zagadnieniem wpływu partii komunistycznej i organów władzy państwowej na działania archiwalne, m.in. na obsadę stanowisk dyrektorów archiwów państwowych, zaangażowanie instytucji w szerzeniu propagandy komunistycznej itp. Książka jest pierwszym w Polsce tego typu opracowaniem problematyki politycznego kontekstu działania archiwów i stanowi zachętę do podjęcia dalszych badań nad tym zagadnieniem. Dodatkowym bodźcem może być dorobek niemieckich naukowców, którzy przeanalizowali funkcjonowanie archiwów w Niemieckiej Republice Demokratycznej i ukazali nowe pola badawcze.

Publikacja składa się z czterech bloków tematycznych, w których zamieszczono 17 artykułów autorów z czterech państw: Polski, Rosji, Ukrainy i Kazachstanu. Pozostali prelegenci konferencyjni opublikowali swoje wystąpienia na łamach polskich czasopism naukowych².

Pierwszy blok tematyczny *Wpływ państwa totalitarnego na dokumentację archiwalną* zawiera trzy artykuły. Antoni Zieliński przedstawił zagadnienie kwa-

---

* Artur Hamryszczak – dr historii, adiunkt, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: artur.hamryszczak@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0002-2578-9971>

¹ W konferencji wzięło udział 50 uczestników. Wygłoszone zostały 32 referaty, w tym 9 przez badaczy zagranicznych.

² Autorzy, którzy byli pracownikami polskich uczelni wyższych, ze względu na niską punktację ministerialną artykułów w książce zdecydowali się opublikować swoje wystąpienia w naukowych czasopismach historycznych i archiwalnych. Alfabetyczny spis uczestników konferencji, którzy nie przesłali referatów, został umieszczony na s. 14-15 publikacji.

lifikacji akt do kategorii A w okresie Polski Ludowej, zwracając uwagę na liczne uwarunkowania pozamerytoryczne w pracy archiwów (*Zasady kwalifikacji akt do kategorii „A” w realiach Polski Ludowej: gromadzenie dokumentacji istotnej czy makulatury?*).

Elena Michajłowna Burowa opisała problem wpływu partii komunistycznej w Związku Sowieckim na rozproszenie archiwów osobistych ludzi kultury, którzy byli uznani za wrogów państwa m.in. za przynależność do ruchu dysydenckiego (*Zasada komunistycznej partyjności a reprezentatywność państwowego zasobu archiwalnego Rosji*).

Anna Łosowska w artykule *Pomijanie informacji niewygodnych politycznie w dokumentacji osobowej w okresie PRL (na przykładzie Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)* przedstawiła istotny problem, który stanowi duże wyzwanie dla współczesnych badaczy zajmujących się biografistyką.

Drugi blok tematyczny *Archiwa i ich funkcjonowanie w warunkach państwa totalitarnego* zawiera sześć artykułów. Otwiera go tekst Jewgienija Siergiejewicza Raczkowa, traktujący o archiwach i muzeach uniwersyteckich Ukrainy w okresie sowieckim i wpływie władz państwowych na ich funkcjonowanie (*Archiwa i muzea historii uniwersytetów Ukrainy w okresie sowieckim: ideologiczny dyktat i korporacyjne normy*).

Grażyna Trzaskowska przedstawiła wkład archiwów państwowych w organizację i przebieg Wystawy Ziem Odzyskanych we Wrocławiu w 1948 roku. Szczególnie zaakcentowała upowszechnienie w lokalnym społeczeństwie roli archiwów państwowych i ich zasobów (*Udział archiwów w Wystawie Ziem Odzyskanych we Wrocławiu w 1948 r., ze szczególnym uwzględnieniem Archiwum Państwowego we Wrocławiu*).

Elżbieta Czajka pochyliła się nad rolą i działalnością Archiwum Państwowego w Łodzi w realiach Polski Ludowej. W artykule *Archiwum Państwowe w Łodzi w rzeczywistości polityczno-propagandowej PRL* zwróciła uwagę na zaangażowanie pracowników w prace zawodowe, społeczne, działalność organizacyjną i inne aktywności, które narzucały władze partyjno-państwowe.

Podobnie Agnieszka Laskowska i Tomasz Hajewski przedstawili pracę archiwistów katowickich w realiach państwa komunistycznego (*Działalność Archiwum Państwowego w Katowicach w świetle uwarunkowań polityczno-społecznych okresu PRL*).

Specyfice archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych poświęcił swój artykuł Stanisław Koller (*Shużba archiwalna Wydziału II Biura Ewidencji Operacyjnej / Biura „C” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1956-1990) w sprawozdaniach. Funkcjonariusze – archiwiści – członkowie partii*).

Ostatni tekst w tym bloku tematycznym jest autorstwa Tomasza Rodziewicza i został poświęcony problemowi niszczenia akt partii komunistycznej w czasie przełomu społeczno-politycznego 1989 roku w Polsce (*Niszczenie akt Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w latach 1989-1990 i jego następstwa w świetle prasy centralnej i lokalnej*).

Trzeci blok tematyczny *Archiwiści w cieniu polityki. Obraz grupy społecznej i losy jednostek* zawiera pięć artykułów. Otwiera go tekst Oksany Jewgieniewny

Antonowny, która przedstawiła prace archiwistów sowieckich obwodu moskiewskiego (*Los archiwistów sowieckich w okresie stalinizmu (1930-1950). Na podstawie dokumentów Centralnego Państwowego Archiwum Moskiewskiej Obłasti*). Autorka zwróciła uwagę nie tylko na pojedyncze losy, ale też na całą zbiorowość pracowników archiwów.

Również artykuł autorstwa Jegora Władymirowicza Ogurienki i Swietłany Iwanowny Cemenkowej poświęcony został pracy archiwisty w realiach sowieckich (*Społeczny i ideologiczny portret uralskiego archiwisty 1930-1940*). Jako przykładową instytucję przedstawiono Państwowe Archiwum Obwodu Swierdłowskiego. Zwrócono uwagę na ewolucję roli archiwisty w systemie sowieckim, w którym miał być on częścią systemu ideologii bolszewickiej. Związane było to z szykanowaniem i zwalnianiem z pracy „elementów kontrrewolucyjnych”, najczęściej najbardziej doświadczonych archiwistów.

Anna Szestakowa i Anna Chłopecka przedstawiły działalność komsomolskiej organizacji archiwów we Lwowie w czasie pierwszej okupacji sowieckiej (*Działalność polityczno-propagandowa podstawowej komsomolskiej organizacji archiwów we Lwowie w latach 1940-1941*). Autorki zwróciły uwagę na aktywność komsomolców w propagowaniu ustroju komunistycznego, wychwalaniu polityki władz sowieckich oraz kampanii antyreligijnej prowadzonej nie tylko w archiwum, ale również we Lwowie.

Artykuł autorstwa Wasyla Heruna i Mariji Mołodeckiej *Pracownicy Archiwum Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki (1939-1991). Portret propozograficzny* przedstawia 29 pracowników tej instytucji w powyższym przedziale czasowym. W opracowaniu uwzględniono pochodzenie społeczne, wykształcenie, awans zawodowy i uposażenie lwowskich archiwistów.

Adam Grzegorz Dąbrowski w artykule *Profesor Janina Zakrzewska jako pracownik Archiwum Akt Nowych (1970-1976). Studium przypadku* przedstawił losy badaczki, która po zwolnieniu z Wydziału Prawa i Administracji UW w ramach czystek antysemitycznych znalazła zatrudnienie w AAN. W 1976 roku uzyskała przeniesienie do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, gdzie podjęła prace naukowo-badawcze. Po 1989 roku J. Zakrzewska wróciła do wykonywania zawodu prawnika.

Czwarty, ostatni blok tematyczny (*Dokumentacja w archiwach okresu totalitarnego, jej dzieje i wartość informacyjna*) zawiera trzy artykuły. Tatiana Nikołajewna Kandaurowa w tekście *Archiwa nie opisane – historia nie napisana: praktyka systematyzacji materiałów po wojskowo-osiedleńczej organizacji* przedstawiła problematykę opracowania archiwaliów wspomnianej instytucji, działającej w Rosji w XIX wieku. Dokumentacja organizacji została zinwentaryzowana dopiero w latach 60. i 70. XX wieku.

Maria Szaukatowna Gubajdulina, Łaura Tanirbiergenowna Isowa i Ałmagul Tleuowna Kulbajewa przedstawiły dokumentację pozostałą po działalności delegatury emigracyjnego rządu polskiego w Kazachstanie w czasie II wojny światowej przechowywaną w archiwach kazachskich (*Polskie delegatury w Kazachstanie w latach wojny: poszukiwanie nowych dokumentów w archiwach Ałmaty i Semipałatyńska*).

Roman Lubawskij opublikował artykuł *Zespoły archiwalne dotyczące historii robotniczej Ukrainy: czynniki kształtowania, braki informacyjne i potencjał badań źródłowych*. Przedstawił w nim najważniejsze archiwalia Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy, Ludowego Komisariatu Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej, Ludowego Komisariatu Ochrony Zdrowia USRS oraz Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych.

Publikację wieńczą noty o autorach, wykaz skrótów i indeks osobowy.

Prezentowana książka, jak wspomniano wyżej, stanowi ważny głos w badaniach nad wpływem ideologii komunistycznej na działalność archiwów i środowisko pracowników tej instytucji. Pomimo trudności organizatorom udało się zebrać i opublikować referaty prelegentów, wśród nich badaczy z krajów dawnego Związku Sowieckiego. Niestety redaktorzy nie ustrzegli się pewnej niekonsekwencji. Opublikowano bowiem trzy artykuły badaczy zagranicznych w języku polskim, a sześć w języku rosyjskim³. Ponieważ nieznanomość języka rosyjskiego może stanowić dużą barierę dla zainteresowanych publikacją, szkoda, że wszystkie teksty nie są w języku polskim. Skoro są to artykuły pokonferencyjne, warto, aby polskie środowisko naukowe zaznajomiło się z zagadnieniami dotyczącymi problemów archiwalnych w państwach dawnego Związku Sowieckiego. Wprawdzie każdy z tekstów zaopatrzony jest w streszczenie w języku polskim, jednak rozwiązanie to budzi niedosyt.

Poruszana problematyka stanowi ważny impuls dla polskiego środowiska historyków-archiwistów do podjęcia długofalowych badań nad funkcjonowaniem archiwów w rzeczywistości państwa komunistycznego. Życzeniem organizatorów i redaktorów publikacji jest, aby przyczyniła się ona do refleksji nad nowymi badawczo obszarami działania archiwów w minionym systemie politycznym. Oby to ich pragnienie zostało zrealizowane.

Słowa kluczowe: archiwum; archiwiści; archiwum uniwersyteckie; archiwum państwowe; państwo totalitarne; Związek Sowiecki

---

³ Na potrzeby tego omówienia przetłumaczono rosyjskie tytuły artykułów na język polski w celu przybliżenia czytelnikowi ich tematyki. Tłumaczenie to nie jest jednak autoryzowane przez redaktorów książki.